

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА КАТЕГОРІЮ «РОЗВИТОК»

THE EVOLUTION OF VIEWS ON CATEGORY «DEVELOPMENT»

Аналіз наукової літератури свідчить про те що, категорія «розвиток» була і залишається предметом вивчення представниками багатьох наукових шкіл і напрямів: меркантилістами, фізіократами, засновниками класичної політекономії, економістами неокласичного напрямку, представниками інституціоналізму, неокейнсіанства, посткейнсіанства та науковцями сучасних напрямів теорії економічного розвитку. У статті проаналізовано теоретичні підходи до розуміння категорії «розвиток», що дає змогу побачити всю багатогранність даного поняття. Розкрито наявні підходи до розуміння даної категорії з погляду історичної ретроспективи. Проаналізовано термінологію слів «розвиток», «економічний розвиток». Виявлено, що найбільш повне висвітлення та обґрунтування категорія розвитку отримала у філософії – від античної до класичної німецької філософії.

Ключові слова: розвиток, економічний розвиток, теорія економічного розвитку, концепція екорозвитку, економічний ріст.

Анализ научной литературы свидетельствует о том, что категория «развитие» была и остается предметом изучения многих научных школ и направлений: меркантилистов, физиократов, основателей классической политической экономии, экономистов неоклассического направления, представителей институционализма, неокейнсианства, посткейнсианства и ученых современных направлений теории эконо-

мического развития. В статье рассмотрена сущность категории «развитие». Рассмотрены подходы к пониманию данной категории с точки зрения исторической ретроспективы. Проанализирована терминология слов «развитие», «экономическое развитие». Наиболее полное рассмотрение и обоснование категория «развитие» получила в философии – от античной до классической немецкой философии.

Ключевые слова: развитие, экономическое развитие, теория экономического развития, концепция экоразвития, экономический рост.

The analysis of scientific literature testifies that category «development» was and remains the article of study of the representatives of the many scientific schools and directions: mercantilists, physiocrats, the founders of classic political economy, economists of neoclassical direction, the representatives of institutional economic movement, neo-keynesianism, post-keynesianism and the scientists of the modern directions of theory of economic development. The article describes of the category «development», «economic development». The scientific study in the context of historical retrospective view. It was cleared up, that the most complete illumination and substantiation the category of development have got in philosophy - from ancient philosophy to classic German philosophy.

Key words: development, economic development, theory of economic development, concept of eco- development, economic growth.

УДК 330.34.011

Сита Є.М.

старший викладач кафедри економіки і підприємництва Херсонський національний технічний університет

Постановка проблеми. Економічна теорія як система знань про економічні процеси пройшла довгий шлях розвитку. На початковому етапі еволюції історико-економічних знань сутність категорії «розвиток» була представлена працями видатних філософів, істориків та політичних діячів, оскільки економічні погляди не виділяли у спеціальну галузь знань, вони були складником єдиної неподільної науки.

Ідея розвитку знаходить своє відображення у принципах історизму й є однією з провідних у всій історії філософії, природознавства та суспільствознавства [1, с. 454].

Поняття розвитку за своєю сутністю є досить багатогранною категорією. Саме тому актуальним є дослідження історичної ретроспективи усвідомлення даної категорії, визначення її сутності та особливостей використання у різних наукових сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти даної категорії розглядалися у роботах вітчизняних і зарубіжних науковців у контексті розуміння поняття розвитку як загальнонаукової категорії [1; 3; 5–9] і пізніше з погляду економічного розвитку [2; 4; 10; 11].

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення наявних підходів до визначення

поняття «розвиток» та виявлення особливостей трактування даної категорії на всіх етапах розвитку економічної думки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз наукової літератури свідчить, що категорія «розвиток» була й залишається предметом вивчення представниками багатьох наукових шкіл і напрямів: меркантилістами, фізіократами, засновниками класичної політекономії, економістами неокласичного напрямку, представниками інституціоналізму, неокейнсіанства, посткейнсіанства та науковцями сучасних напрямів теорії економічного розвитку.

До XVI ст. економічну думку стосовно поняття розвитку висвітлювали великі філософи, релігійні та політичні діячі, трактуючи це поняття з позиції створення світу, розвитку релігійного життя, розвитку суспільства та історичного розвитку мистецтва.

Найбільш повне висвітлення та обґрунтування категорія розвитку отримала у філософії – від античної філософії до класичної німецької філософії [2]. Так, в античній філософії ідея розвитку мала місце у роботах Анаксимандра, Емпедокла, Гесіота, Геракліта, Парменіда, Демокрита, Платона, Аристотеля та Плотина.

Згідно з філософською думкою Анаксимандра, наш світ співіснує одночасно з іншими, що постійно народжуються і вмирають. Він уважав, що світи вони виникли не в результаті створення, а в результаті розвитку.

Вагомий внесок у поняття розвитку у сфері природничих наук зробив Емпедокл.

Одним з перших грецьких філософів, який використав ідею загального напрямку історичного розвитку з песимістичним тлумаченням історії був Гесіот [3, с. 24].

Визначальним для подальшого розвитку грецької філософії вважається поняття мінливості світу, яке запроваджене Гераклітом [3, с. 25; 4, с. 58]. Він зазначав: «...усе існує і водночас не існує, оскільки все тече, все постійно змінюється, все знаходиться в постійному процесі виникнення і зникнення». У нього було прагнення уявити закони розвитку як циклічні, породжені космічними силами [3, с. 32]. Гераклітове відкриття зумовило виникнення філософських учень Парменіда, Демокрита, Платона і Аристотеля, які розглядали розвиток у контексті плинності світу.

Вчення греків у багатьох вагомих аспектах відрізнялися від сучасних уявлень. Винятком можна вважати погляди Аристотеля, який розглядав розвиток як певний принцип, за якими сутність явища є елементами системи цілого [2, с. 9; 5, с. 137].

Серед представників грецької філософії у Платона вперше зустрічається своєрідне уявлення про еманацию, яке являє собою зворотний еволюції процес, тобто поступове погіршення явищ [2; 5, с. 137].

У період Середньовіччя питання розвитку практично не знайшло свого відображення внаслідок панування у ті часи теологічного світогляду. Проте серед представників цього періоду можна виділити Августина, який звернув увагу на проблематику формування людської особистості та розвитку суспільства.

Серед представників епохи Відродження можна виділити Бернардіно Телезію та Джордано Бруно, в роботах яких розглядаються тенденції розвитку духовного життя.

Проблема розвитку розглядається представниками західноєвропейської філософії, такими як Ф. Бекон, Р. Декарт, Г. Лейбніц та Б. Спіноза.

Ф. Бекон у творах «Новий Органон» та «Нова Атлантида» проникливо передбачав надзвичайно важливу роль науки в подальшому розвитку суспільства [6]. У творі Р. Декарта «Міркування про метод» викладено принципи його філософії, одною з частин якої є засоби розвитку наук. Ядром філософської системи Г. Лейбніца є вчення про «монади» – монадологія. Монади вчений характеризує як прості неподільні субстанції, здатні до активної діяльності. Розвиток, який відбувається у світі, він пояснює різним рівнем розвитку монад [7]. Поняття розвитку згадується у «Трактаті про вдосконалення розуму» Б. Спінози.

У німецькій класичній філософії поняття розвитку розглядається в роботах І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля.

І. Кант у праці «Всезагальна природна історія і теорія неба» (1775 р.) розробив гіпотезу виникнення Всесвіту, в якій указував на те, що процес виникнення, розвитку і загибелі світів є постійним. Й. Фіхте представляв розвиток суспільства як процес відчуження «Я» у сферу культури і водночас прагнення знову злитися, прийти до тотожності із собою. Ф. Шеллінг, базуючись на основі проведеного аналізу діалектичних зв'язків ідеї та образу, визначає закономірності історичного розвитку мистецтва.

Філософія Г. Гегеля – це об'єктивний ідеалізм. Першоосновою світу є Абсолютний дух («Абсолютна ідея»). Завдяки саморозвитку абсолютної ідеї світ перебуває у безперервній і постійній зміні, розвитку. Вивчаючи особливості саморозвитку духу, Г. Гегель уперше представив діалектику як теорію розвитку і метод пізнання у систематичному вигляді, сформулювавши основні принципи, закони і категорії діалектики. Розвиток Г. Гегель розуміє не як простий кількісний ріст, а як складний суперечливий процес: «Усі речі суперечливі в самих собі... Протириччя є корінь всякого руху і життєдіяльності; лише оскільки щось має в самому собі протириччя, воно рухається, має імпульс і діяльність» (закон єдності і боротьби протилежностей) [8].

У період пізнього меркантилізму було започатковано пізнання законів розвитку і внутрішнього механізму функціонування ринкової економіки. Представниками цього періоду (Томас Мен, Антоніо Серра, Жан Батіст Кольбер, Антуан Монкрент'єн та ін.) розглядалося значення еластичності грошової системи в економічному розвитку та була розроблена одна з можливих моделей розвитку міжнародної торгівлі на підставі товарного характеру виробництва.

У середині XVIII ст. внаслідок загострення соціально-політичних і економічних суперечностей, необхідності вирішення аграрних проблем у Франції розвивається економічна школа фізіократів – особлива складова частина класичної політекономії. Яскравими представниками цього періоду були Франсуа Кене, Анн Робер Жак Тюрго.

У своїх роботах Франсуа Кене розглядав економічний розвиток у контексті розвитку сільського господарства. Анн Робер Жак Тюрго є автором однієї з перших теорій прогресу. Особливе місце у його соціологічній концепції займає поняття розвитку. Він створив унікальну для свого часу теорію розвитку суспільства, в якій зазначав, що рід людський, який розглядається з моменту свого зародження, можна представити у вигляді нескінченного цілого, яке, як і будь-який індивідум, має свій стан дитинства і свій прогрес. Усі процеси у сфері

людського буття Тюрго розглядав із позиції руху на шляху прогресу, при цьому не допускаючи думки про наявність переривів у поступальному русі.

У період XVIII–XIX ст. поняття розвитку розглядалося засновниками класичної політекономії, серед представників якої – А. Сміт, Д. Рікардо, В. Петі, П. Буагільбер. А. Сміт створив «першу, повноцінну працю, в якій викладено загальну основу економічної науки». У відомій роботі «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) він підкреслює важливість накопичення капіталу як важливого елементу економічного розвитку.

Продовжуючи справу А. Сміта, у 1817 р. Д. Рікардо у роботі «Початок політичної економії і податкового оподаткування» розробляє теорію економічного розвитку, що має динамічний характер, при цьому важливим він вважає розподілення доходів за факторами виробництва.

Пізніше поняття розвитку висвітлено в роботах економістів неокласичного напрямку, серед яких – Густав Кассель, Джон Бейтс Кларк, Френсіс Еджуорт, Альфред Маршалл, Кнут Вікселль та ін.

Важливо відзначити три головні характерні особливості неокласичних уявлень про економічний розвиток [9]:

1) Розвиток – це поступовий процес, для якого характерні, як правило, органічний ріст і еволюція.

2) Розвиток – це гармонічний процес, блага якого дістаються усім головним групам одержувачів доходів і розповсюджуються на всю систему, оскільки економіка носить такий характер, що всі її елементи взаємопов'язані і доповнюють один одного.

3) Можна розраховувати на постійний економічний прогрес, оскільки результати відкриття нових джерел ресурсів і технічних нововведень, мабуть, переважають ефект зниження віддачі від наявних обмежених ресурсів.

Засновники інституціоналізму – Т. Веблен, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт, Я. Тінберген – зробили вагомий внесок у формування теорії соціально-економічного розвитку корпорацій, зокрема психологічної концепції розвитку економічних процесів.

У роботах Артура Льюїса, Рагнара Нурксе, Уолта Уитмена Ростоу, Пола Н. Розенштейн-Родана, Холіса Чинері особливу увагу приділено накопиченню заощаджень як важливому елементу економічного розвитку, а не ролі підприємця, при цьому увагу акцентують на важливості планування у забезпеченні процесу розвитку.

Головною умовою, згідно з теорією Уолта У. Ростоу є мобілізація внутрішніх і іноземних заощаджень, необхідних для достатнього інвестування з метою економічного росту. Економічний механізм, що показує, як інвестиції можуть прискорити ріст, описується моделлю Харрода-Домара. Проте, на жаль, механізм економічного розвитку, що лежить в основі теорії стадій розвитку, працює не завжди,

оскільки накопичення заощаджень та інвестицій іноді не є достатньою умовою. У моделях Ростоу і Харрода-Домара не враховано такі важливі фактори, як наявність компетентних управлінців, кваліфікованих робітників, спроможність планувати й управляти великою кількістю проектів, що пов'язані з розвитком.

Однією з найбільш відомих теоретичних моделей розвитку є двохсекторна модель надлишкової економіки Артура Льюїса, лауреата Нобелівської премії, яка була створена їм у середині 1950-х років. Пізніше, у кінці 60-х років та на початку 70-х років, вона була розширена та формалізована Джоном Фаєм і Густавом Рейнісом.

Одна з найбільш відомих моделей структурних змін була розроблена економістом Холлінсом Ченери на основі емпіричного аналізу розвитку країн третього світу в післявоєнний період. Автор зазначає, що темпи і форми розвитку можуть сильно відрізнитися залежно як від внутрішніх, так і зовнішніх факторів, багато з яких не є підконтрольними окремій країні. Проте модель дає змогу виділити певні напрями та форми розвитку, які є загальними для всіх країн.

Йозеф А. Шумпетер у своїх роботах («теорія інновацій», принцип «творчого руйнування», «теорія економічного розвитку» [10]) відкидає неокласичне уявлення про розвиток як поступовий гармонічний процес. Навпаки, він наголошував, що розвиток є результатом дисгармонічних стрибків у результаті освоєння нових інвестиційних проектів. Він стверджує, що розвиток – це певне чергування не досить довгих періодів процвітання та депресії. Центральне місце у його аналізі економічного розвитку займає підприємець, який діє як новатор. Основна ідея теорії полягає у тому, що розвиток економіки ґрунтується на впровадженні новинок, інновацій. Автор наполягав, що в процесі розвитку старі продукти і колишні форми виробництва витісняються, а припинення новаторських зусиль призводить до дефляційних тенденцій і депресії. Поступово формується нова основа економічної організації, до якої пристосовуються фірми. Розвиток економіки при цьому набуває циклічного характеру.

Американський учений Девід Макклелланд у своїх наукових працях ключову роль приділяв підприємцю як рушійній силі економічного розвитку. Він стверджував, що суспільство, в якому високо розвинуті мотиви досягнення, мають більш енергійних підприємців, які, своєю чергою, сприяють прискореному економічному росту.

По праву першою концепцією нового часу слід назвати концепцію екорозвитку, яка була вперше озвучена на Першій усесвітній конференції з питань навколишнього світу (Стокгольм, 1972 р.) у доповіді Моріса Стронга. У цьому доповіді були вперше сформовані ідеї порівняння економічного

розвитку з можливостями природних систем, ідея врівноваженості, збалансованості між економічними й екологічними вимогами. Суть концепції полягала в тому, що економічний ріст можливий тільки у рамках допустимого еколого-економічного балансу [11, с. 48]. Пізніше ця концепція була плавно трансформована в концепцію стійкого розвитку (доклад Гро Харлен Брундтланд, 1987 р).

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, проаналізовані теоретичні підходи до розуміння категорії «розвиток» дають змогу побачити всю багатогранність цього поняття. Проведене наукове дослідження в контексті історичної ретроспективи дає змогу зробити висновок, що категорія «розвиток» знаходилася у центрі уваги науковців упродовж усієї історії розвитку людства та еволюції її пізнання. Саме тому вельми актуальним вважаємо подальше дослідження ключових аспектів даної категорії, зокрема економічного розвитку, та вивчення наявних теорій економічного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Философская энциклопедия / Ред. Ф.В. Константинов. – М. : Наука логики, Синети, 1967. – Т. 4. – 592 с.

2. Погорелов Ю.С. Оцінювання та моделювання розвитку підприємства : [монографія] / Ю.С. Погорелов. – Луганськ : Глобус, 2010. – 512 с.

3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1. У полоні Платонівських чар / К. Поппер ; пер. з англ. О. Коваленко. – К. : Основи, 1994. – 444 с.

4. Капліна А.С. Поняття «розвиток» у категоріальному апараті теорії розвитку / А.С. Капліна // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2012. – № 24(11). – С. 57–63.

5. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – 1904. – Т. 1.

6. Петрушенко В.Л. Філософія : [навч. посіб.] / В.Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ – 2000, 2011. – 647 с.

7. Лейбниц Г.В. Монадология / Г.В. Лейбниц // Сочинения : в 4-х т. – М. : Мысль, 1982. – 636 с.

8. Губар О.М. Філософія: інтерактивний курс лекцій : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О.М. Губар. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 416 с.

9. Современная экономическая мысль / Ред. В.С. Афанасьев, Р.М. Энтов. – М. : Прогресс, 1981.

10. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.

11. Акимова Т.А. Экономика устойчивого развития : [учеб. пособ.] / Т.А. Акимова, Ю.Н. Мосейкин. – М. : Экономика, 2009. – 430 с.